

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 329.058(497.473)"1906/1920"
726.825:929Gregorčič S.

Prejeto: 1. 7. 2017

Damir Globočnik

ddr., Langusova ul. 29, SI-4240 Radovljica

E-pošta: damirglobocnik1@gmail.com

Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču

IZVLEČEK

3. decembra 1906 so v Gorici ustanovili odbor za spomenik Simonu Gregorčiču in postavili spominsko ploščo na pesnikovi rojstni hiši. Nabiranje prispevkov so ovirala strankarska nasprotovanja, saj odbora Narodno napredna stranka na Goriškem ni priznavala, ker ni imela v njem dovolj močnega zastopstva. Mnogi so raje kot za (nagrobni) spomenik darovali za Šolski dom v Gorici. Spomenik, ki je prislonežen na zunanji zid prezbiterija cerkve sv. Lovrenca pod Libušnjem, in spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši na Vrsnem je izdelal kipar Anton Bitežnik (1869–1949) iz Gorice. Odkrili so ju 6. septembra 1908. Klerikalno-liberalni spor glede Gregorčičevega spomina se je nadaljeval tudi po odkritju. Leta 1920 sta bila medaljona na spomeniku nadomeščena z novima z verzi iz Gregorčičeve pesmi »Naša zvezda«.

KLJUČNE BESEDE

spomeniki, Simon Gregorčič, Anton Bitežnik, Andrej Gaberšček, Ivan Kokošar, katoliško-liberalni razkol, časnika Soča in Gorica, Vrsno

ABSTRACT

HEADSTONE TO SIMON GREGORČIČ

The committee for the headstone to Simon Gregorčič and the memorial plaque on the poet's birth house was set up on 3 December 1906 in Gorizia. The fundraising was hindered by objections voiced by the Gorizian branch of the National Progressive Party, which did not recognise the committee on account of its under-representation in the body. Many preferred to donate funds for the School Home in Gorizia than the headstone. The headstone, set against the external wall of the presbytery of the St. Lawrence Church at Libušnje, and the memorial plaque mounted on Gregorčič's birth house at Vrsno, were made by sculptor Anton Bitežnik (1869–1949) from Gorizia and unveiled on 6 September 1908. The clericalist-liberal rift over how the memory of Gregorčič should be preserved continued even after the unveiling. In 1920, the medallions on the headstone were replaced with new ones featuring the lines from Gregorčič's poem *Naša zvezda* [Our Star].

KEY WORDS

monuments, Simon Gregorčič, Anton Bitežnik, Andrej Gaberšček, Ivan Kokošar, Catholic-liberal rift, newspapers Soča and Gorica, Vrsno

Pesnik in duhovnik Simon Gregorčič je 24. novembra 1906 nenadoma umrl v Gorici. Slovenci so se od priljubljene pesnika poslovili z dvodnevnim žalovanjem in pogrebnimi svečanostmi. Ob mrtvaškem odhodu se je zvrstila množica Gregorčičevih občudovalcev. Veličasten mrtvaški sprevod se je 26. novembra vil od pesnikovega stanovanja na Goriščeku v stolnico, kjer so krsto blagoslovili; sprevod se je vrnil na Gorišček, kjer je v zadnji pozdrav pesniku spregovoril prof. Ivan Berbuč. Na zadnji poti po Soški dolini se je Gregorčiču prišlo pokloniti veliko ljudi. Pozno zvečer je sprevod prišel do Kobarida. Krsto so položili v župno cerkev. Pogrebni obredi so se nadaljevali 27. novembra zjutraj. Pesnika so pokopali ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem, ob strani njegovega prvega vzgojitelja Janeza Ev. Červa.

»Grob, ki gleda na Soško dolino, je takoj zaživel kot narodna božja pot goriškega ljudstva in vseh Slovencev, ki jih sèm privede naključje ali želja, da se poklonijo svojemu najljubšemu pesniku«, je zapisal avtor monografije o Simonu Gregorčiču France Koblar.¹

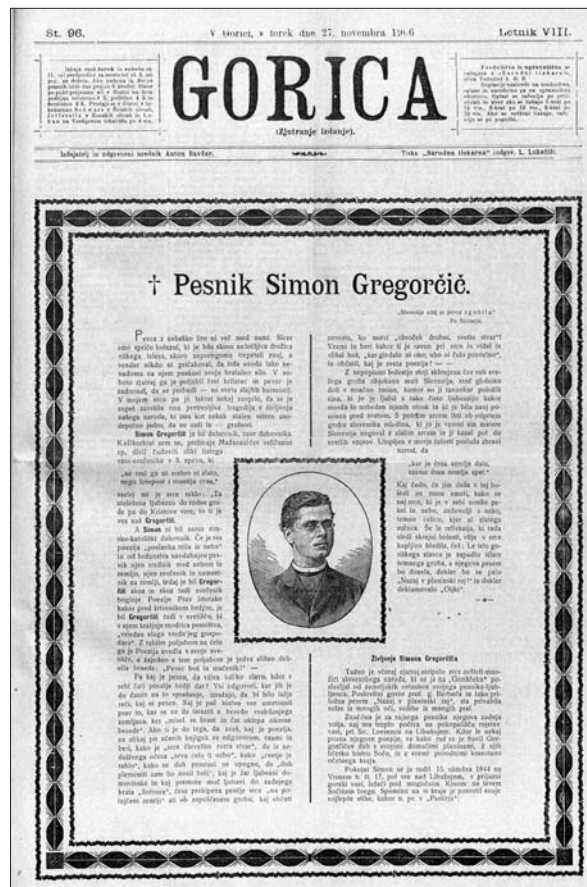
Na predvečer Gregorčičevega pogreba, 26. novembra, so v Kobaridu že nabrali nekaj denarja za

njegov spomenik. Goriški fotograf Anton Jerkič je prispeval 5 kron, gostilničar Albert Mašera 2 kroni, dr. Franek in sodni pristav Fran Vidmar pa po eno krono.²

V Tolminu se je 28. novembra sestalo več rodoljubov, ki so razmišljali o tem, kako bi dostojno počastili Gregorčičev spomin. Nekateri so bili za pesnikov spomenik v Tolminu, vendar je prevladal predlog učitelja na pripravnici za učiteljišče Antona Kutina za postavitve Doma Simona Gregorčiča v Gorici, »ki naj sprejme v svoje okrilje ukaželjno slovensko mladino, jo obvaruje potujčevanja in pomaga v tem oziru 'Solskemu domu'«. Sklenili so, da bodo za to zamisel pridobili tudi rodoljube v Gorici, ne glede na njihovo strankarsko in nazorsko pripadnost. »Rodoljubi, častilci velikega našega Simona! Iskreno vas prosimo, oprimate se te naše ideje! Na ta način najbolj ustrežemo blagim namenom rodoljubnega, zlatega srca pokojnikovega! Ne mrtev bron in ledeni kamen, marveč hiša za izobrazbo mladine v duhu pesnikovem, to bodi dostojen spomenik njemu, ki je žrtvoval vse v blagor milemu narodu.« Ustanovili so začasni odbor ter dva izmed prisotnih rodoljubov (učitelja in duhovnika) pooblastili, naj se

Posebna izdaja Soča, 24. 11. 1906.

Jutranja izdaja Gorice, 27. 11. 1906.

¹ Koblar, *Simon Gregorčič*, str. 165.

² *Soča*, XXXVI/100, 12. 12. 1906, str. 3.

Anton Jerkič, *Mrtvaški sprevod v Gorici* (http://www.tol-muzej.si/vrsno/gregorcic/slo/pot_zivljenjepis.html).

„Nazaj v planinski raj“
Simona Gregorčiča „zadnja pot“ k cerkvi na hribočku Sv. Lovrenca na Libušnjem pri Kobaridu.

Anton Jerkič, *Zadnja pot k cerkvi sv. Lovrenca, razglednica* (Anton Jerkič, *Pozdrav iz – stare razglednice primorskih krajev, Nova Gorica, 1999*).

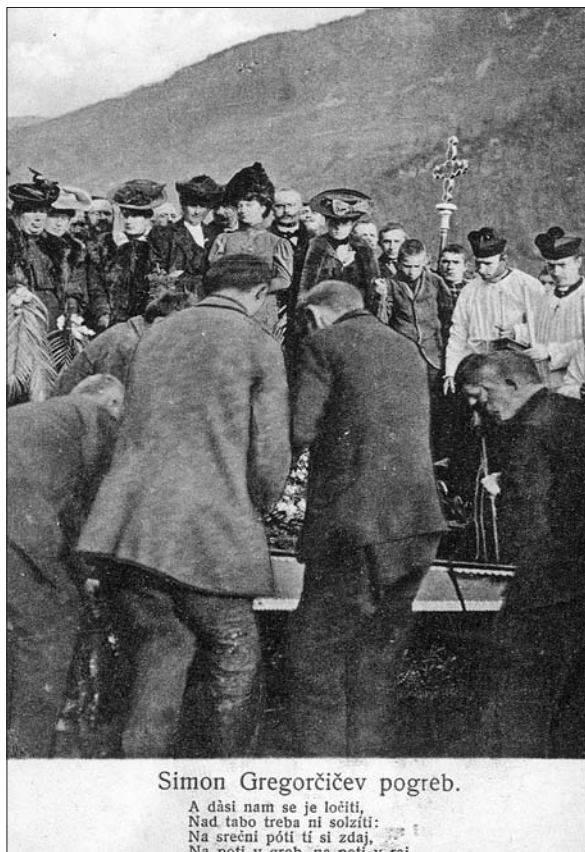
povežeta z goriškimi prvaki obeh strank in poskrbita za začetek nabiralne akcije.³

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik v Gorici

3. decembra 1906 so v Gorici ustanovili Osrednji odbor za spomenik Simonu Gregorčiču in postavili spominsko ploščo na pesnikovi rojstni hiši. Načelnik odbora je bil deželni poslanec prof. Ivan Berbuč, podpredsednik deželnosodni svetnik Mitja Rutar, blagajnik prof. Josip Ivančič, tajnik dr. Karel Ozvald, odborniki pa notarski kandidat dr. Ivo Šorli, c. kr. vadnični učitelj Franc Sivec, župnik Ivan Kokošar, cesarski svetnik Franc Vodopivec ter gimnazijska učitelja Andrej Ipavec in Niko Omersa. Odbor je 6. decembra 1906 objavil poziv za zbiranje prispevkov, ki jih je začasno začel sprejemati izvršitelj oporoke Simona Gregorčiča, prof. Josip Ivančič (Korenjski trg/P. Corno 8 v Gorici).⁴

³ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3; *Edinost*, XXXI/331, 2. 12. 1906, str. 2.

⁴ *Gorica*, VIII/99, 7. 12. 1906, str. 1; *Soča*, XXXVI/99, 7. 12. 1906, str. 2–3; *Edinost*, XXXI/337, 8. 12. 1906, str. 1; *Slovenec*, XXXIV/281, 7. 12. 1906, str. 3; *Slovenski narod*, XXXIX/281,

Simon Gregorčičev pogreb.

A dāsi nam se je ločiti,
Nad tabo treba ni solziti:
Na srečni poti ti si zdaj,
Na poti v grob, na poti v raj.

Anton Jerkič, *Pogreb Simona Gregorčiča, razglednica* (Anton Jerkič, *Pozdrav iz – stare razglednice primorskih krajev, Nova Gorica, 1999*).

Poziv odbora so natisnili vsi slovenski listi in revije:

»Gregorčiču spomenik! Slovensko ljudstvo!

Ako je kdo med Teboj, čigar uho se ni naslajalo ob nebeskih glasovih pesmi 'Nazaj v planinski raj!', 'Eno devojle bom ljubil!', 'Zvezda mila je migljala!' ... ?

In kdo izmed Tebe še ni slišal deklamovati 'Oljki', 'Kmetški hiši', 'Naš čolnič otmimo!' ... ?

Srce Ti je pač malone zastajalo radosti, ko je ob sladkih zvokih te pesmi in obljub ko žuborečem potoku nje zveneče besede nanje legal čar svete poezije. In skozi nežno kopreno te svete poezije si zrlo in poslušalo, 'kar gledalo ni oko, uho ni čulo posvetno': duša Ti je tiste trenutke plavala v prelestnem kraljestvu umetnosti. In to je bilo kraljestvo slovenske umetnosti. Tvojemu srcu je takrat govoril velik umetniški genij, ki ga je milostno nebo naklonilo slovenskemu narodu. Ta genij pa je bil – Simon Gregorčič.

Danes Gregorčiča ni več med nami. Nedavno se je iz

7. 12. 1906, str. 4; *Ljubljanski zvon*, XXVII/1, 1907, 1, str. 64; *Ljubljanski zvon*, XXVII/1, 1907 (notranja stran ovitka).

solčne Gorice po širni Sloveniji raznesla srca pretresujoča vest, da je 'soški slavec' utihnil za vselej, da je umrl Simon Gregorčič.

Ne, ni umrl?

*Še duh njegov živi med nami,
na delo nas budi in dramí.*

*Umrl ni on,
v nesmrtnih delih mož živi!*

A obenem ž njim v teh nesmrtnih delih živi in bo od roda do roda živela njegova in naša mati, ki jo je njen veliki sin ljubil 'iz srca globin', ki je bil njen ponos in ki jo je proslavil pred svetom – mati Slovenija.

Slovinci! Kdor slavnih prednikov ne časti, – njih naslednik biti vreden ni!

Pokažimo, da znamo ceniti svoje velmože, da se zavedamo, kak biser je s poglavjem 'Simon Gregorčič' vdolan v oni okvir, ki se imenuje slovenska literatura! Postavimo velikemu pesniku ne le v svojem srcu, marveč tudi na zunaj vsemu svetu viden spomenik!

A ves narod naj bi postavil ta spomenik, kakor je ta najzvestejši sin matere Slovenije ljubil ves narod! V to svrho se je v Gorici osnoval 'Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik' ter si postavil nalogo, poskrbeti, da se pesniku Simonu Gregorčiču v Vrsnem vzdá spominska plošča in na gomili tam 'v planinskem rajú' pri Sv. Lovrencu postavi dostojen nagrobnik. Če le mogoče – in to bi bilo v zmislú velikega pokojnika – pa bi se Gregorčiču naj postavil še živ spomenik, kateremu piedestal bi bila šola. Obliko kipa na tem piedestalu (ustanove, Gregorčičev dom ...) pa bi naj dogovorno določil celokupni slovenski narod potem osrednjega odbora in lokalnih pododborov.

Rodoljubi!

Da čim preje dosežemo, kar nam veleva sveta dolžnost, se obračamo do vas, kar vas je, brez razlike stanu in mišljenja, z iskreno prošnjo za požrtvovalno sodelovanje Gregorčičevemu spomeniku v prid. Prirejajte zlasti v ta namen Gregorčičeve slavnosti in veselice in seznanjajte na njih množice z velikim pesnikom! S tem storite dvakrat rodoljubno delo.

A vsem nam spričo velike odolžitve napram pesnikove mu geniju bodi geslo:

*Ne samo, kar veleva mu stan,
kar more, to mož je storiti dolžan!«*

Goriški list *Soča* (glasilo Narodno napredne stranke za Goriško) je 5. decembra predlagal, naj Gregorčiču postavijo nagrobni spomenik in na njegovo rojstno hišo vzdájo spominsko ploščo. Javni pesnikov figurálni spomenik pa ni potreben. »Vse drugo prepustimo prihodnji generaciji. Spomenik pa naj nosi vsak Slovenec globoko v srcu! – Za mrzli kamen, pa bodi danes postavljen kjerkoli, se ne ogrevajmo. Pokojnik bi si to odločno prepovedal. Živ ni dobil vse življenje toliko, kolikor bi stal kak spomenik! Živel je veliko let skoro v bedi! – Ako bo denarja odveč, pomagajmo njegovi krvi, da ne bo stradala, popravimo 'kmetško hišo', da bo spominska plošča za nedogledne čase – na varnem!« Na

pročelju hiše ali pred njo bi lahko postavili Gregorčičev kip.⁵

Goričanki Ivanka Dekleva in Marija Kopač sta na začetku decembra 1906 (pred objavo poziva Osrednjega odbora) v imenu začasnega odbora zavedne Slovenke pozvali, naj prispevajo za Gregorčičev spomenik, »ne samo v Gorici in na Goriškem, ampak po vsej Sloveniji, brez razlike stanu in izobrazbe, kajti Gregorčič je bil pesnik nas vseh, bil je pesnik narodov«. »Spomenik mora biti najlepši, kar so jih napravili dosedaj kateremu pesniku. S ponosom se nas bodo spominjali naši potomci, ker smo znale tako visoko ceniti naše velike može.« Denar, ki ga bodo poklonile Slovenke, se bo zbiral v Goriški ljudski posojilnici (številka knjizice 3261).⁶

Osrednjeslovenski katoliški *Slovenec* zamisli o javnem kiparskem spomeniku ni zagovarjal. »Toda, kateri kamen in bron, kakšen okrask in relief, kakšen napis bo v svojem zasnutku mogel posebiti in vdejeviti visokost in idealnost Gregorčičevih misli in katera tvar bo tako mehka, da bi v njej in ž njo mogli oživiti mehko pesnikovih čuvstev? Da bo koncepcija v marmorju posebno v naših razmerah daleč zaostala za živo koncepcijo pesnikovih umotvorov, o tem ne dvomimo.« *Slovenec* se je zavzel za to, da bi zbirali denar za goriški Šolski dom, kar naj bi bilo bolj v narodnem in Gregorčičevem duhu.⁷ »Koliko je žrtvoval rajnik za goriški 'Šolski Dom'. Vanj je položil, kar je plamtelo na dnu njegovih rodoljubnih verzov, zanj je žrtvoval svoje bogate umske in skromne gmotne moči. In če posnemamo Gregorčičevo ljubezen v tem, mu postavimo najlepši spomenik, ki se ne bo ponesrečil, kakor se lahko ponesreči bronasti kip. Če jamemo nabirati za 'Šolski Dom', nam to ne bo mrtev kapital. /.../ 'Šolski Dom' – 'Gregorčičev Dom' bo le nadaljevanje kulturnega in gospodarskega osvajanja Gorice. Tam so najbolje začeli, naj še najboljše izvedejo! S svojim 'Šolskim Domom' so slovenski Goričani postavili proti navalu 'Lege' [organizacija Lega Nazionale, v krajih z mešaním prebivalstvom je ustanavljala italijanske šole] najtrdnější branik na jugu, s svojimi denarnimi in trgovskimi zavodi pa se povzpeli do moči, ki za italijanskim življem ne samo ne zaostaje, ampak ga s svojo mlado slo celo jame prekašati in izpodkopavati s svojim razvojem. V Gorici vlada med Italijani še vedno staro beneško narodnjaško bizantinstvo, ki že samoposebi mora razpasti. Gregorčič je izraz, personifikacija mladega Slovenstva, ki je premagalo svoj pesimizem in jame svoje nazore in načrte klesati v živa srca, ne v mrtev kamen.«⁸

⁵ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3.

⁶ *Edinost*, XXXI/333, 4. 12. 1906, str. 2.

⁷ Simon Gregorčič je bil trikratni ustanovnik Šolskemu domu, ki ga je v oporoki postavil za glavnega dediča. V oporoki je med drugim določil, da ga morajo pokopati pri sv. Lovrencu nad Libušnjem (*Gorica*, VIII/96, 27. 11. 1906, str. 2). Gregorčič je v »Predsmrtnicah« zapisal: »Čemu mi na grob kame-nit spomenik? / Da bele kosti bi mi tlačil? / Saj breme ko kamen neznošno težák / do konca življenja sem vlačil« (S. Gregorčič, »Predsmrtnice 5«, *Ljubljanski zvon*, XXI/5, 1901, str. 318).

⁸ *Slovenec*, XXXIV/278, 4. 12. 1906, str. 1.

Med prvimi darovalci je bila Slovanska zveza državni poslancev na Dunaju, ki je še pred objavo poziva Osrednjega odbora poslala 220 kron. Po 20 kron so darovali dvorņa svetnika Fran Šuklje in Miroslav Ploj, dr. Ivan Šusteršič, sodni višji svetnik dr. Josip Vovšek, dr. Anton Korošec in prof. Vjekoslav Spinčič, po deset kron pa dr. Ignacij Žitnik, dr. Fran Povše, Josip Pogačnik, Viljem Pfeifer, Fran Robič, ravnatelj Lovre Borčić, dr. Fran Dulibič, dvorni svetnik Anton pl. Vuković in deželni predsednik dr. Ivan Ivčević.⁹

Gračak v Podgori, grof Sigismund Attems, je daroval sto kron.¹⁰ Dohodki koncerta, ki ga je 2. decembra priredil lastnik restavracije Fric Novak v hotelu Ilirija v Ljubljani, so bili namenjeni za Gregorčičev spomenik.¹¹

Nekateri darovalci so se odločili denar namesto za spomenik nameniti za Šolski dom oz. za Gregorčičev dom v Gorici. Odvetnik dr. Al. Franko je podaril 110 kron, in sicer sto za »živ spomenik« (v šolske namene) in deset za »mrtev spomenik«.¹²

Odbor v Ljubljani

Ljubljanski župan Ivan Hribar je podoben sestanek sklical 3. decembra 1906 (na dan ustanovitve goriškega odbora) v mestni posvetovalnici v Ljubljani. Na tem sestanku so ustanovili ljubljanski odbor, ki bo začel zbirati prispevke, odločitev glede oblike spomenika pa so preložili na poznejši čas. Arhivar Anton Aškerc je predlagal, naj mestni občinski svet eno lepših ulic preimenuje v Gregorčičevo ulico. Župnik Ivan Vrhovnik, ki je bil prav tako kot Hribar na Gregorčičevem pogrebu,¹³ je pristavil, naj izberejo del Hilslerjeve ulice od Gradišča do Bleiweisove ceste. Prebral je pismo prof. Ivančiča, ki je svetoval spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši in skromen spomenik na grobu, obresti od prispevkov za spomenik pa naj se porabijo za ustanovo v prid Šolskemu domu, kasneje pa naj bi postavili dostojen spomenik na Travniku v Gorici. Za predsednika odbora so izvolili deželnega šolskega nadzornika Frana Levca, ki je zaradi preobilice drugega dela to čast odklonil, zato je predsednik postal župan Hribar. Blagajnik je bil Ivan Vrhovnik, tajnik prof. dr. Fran Ilešič, odborniki pa Anton Aškerc, svetnik Evgen Lah, Fran Levec, skriptor prof. Luka Pintar, urednik Rasto Pustoslemšek, ravnatelj Ivan Šubic in svetnik dr. Fran Zbašnik.¹⁴

Časnik *Slovenec* je napadel načelnika ljubljanske-

ga odbora in člana Aškerc, »ki se poleg agenture bavi tudi s pesništvo in je svoje ime ovekovečil s pesmijo 'Jaka, življenja sit'. In rotovski arhivar Anton Aškerc, kateremu je rajni Gregorčič, drugače tako mil, jasno namignil, da mu njegovi obiski niso ljubi? Aškerc, ki za Gregorčičev spomin ni storil nič drugega, kot da je spesnil rajnemu v 'Narod' posmrtnico, ki je najhujša persiflaža na Gregorčičevo naziranje in v pesniškem oziru največja pokveka izmed vseh zadnjih Aškercovih pesmi-ropotač! Profesorja Funteka, ki je seznanil z Gregorčičevim imenom in slavo Nemce, ne marajo, kakor je videti notri.«¹⁵

Slovenski narod je objavil pismo, ki ga je Hribarju dan po ustanovitvi poslal predsednik goriškega odbora Berbuč, v katerem je ta prijateljsko pozdravil ustanovitev bratskega odbora.¹⁶

Na prvi seji 10. decembra so člani odbora soglasno sklenili odbor razpustiti, saj so menili, da mora glavna beseda pri prizadevanjih za spomenik v Gorici pripasti goriškemu odboru.¹⁷ Ko so ljubljanski liberalci ustanovili odbor, namreč niso vedeli, da je bil podoben odbor že zasnovan v Gorici.

Soča in goriški odbor

Goriški odbor je imel katoliško večino. V njem ni bilo nobenega predstavnika goriške Narodno napredne stranke. Odvetnik dr. Franc Pavletič naj bi več znanec izjavil, da Andrej Gabršček (1864–1938), ki je na nezaslišan način žalil in blatil pokojnega pesnika, ne spada v odbor. To naj bi bil razlog, da Gabrščka niso hoteli povabiti na ustanovni sestanek odbora. Še pred dr. Pavletičem naj bi še nekdo drug poudaril, da vsak drugi spada v odbor, samo Gabršček ne.¹⁸ Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je dal objaviti izjavo, da dr. Pavletič na ustanovnem sestanku odbora ni bil navzoč.¹⁹

Gabršček, urednik *Soče* in eden od ustanoviteljev NNS na Goriškem, je pojasnil, da bo odbor po vsej Sloveniji zbrani denar porabil za krajevnim razmeram primeren nagrobni spomenik in spominsko ploščo, ostane pa bo namenjen za Šolski dom, ki so ga postavili vsi goriški Slovenci, po razkolu pa uzurpirali klerikalci. Gabršček se je čutil bolj poklicanega za razsojanje o pesnikovem spomeniku kot nekdanji Mahničev privrženec, »katoliški dohtar« dr. Pavletič in člani Osrednjega odbora. Njegov ded se je namreč iz Vrsnega preselil v Kobarid, ko pa je Gregorčič postal novomašnik, je bila Gabrščkova teta njegova »duhovna mati«. Prva Gregorčičeva služba je bila v Kobaridu. »Jaz sem bil njegov učenec; ljubil me je in še malega dečka naučil, da sem stregel pri maši. Bil sem še tako majhen, da mi je moral pomagati, da sem spravil misal na drugo stran oltarja. – V poznejših letih sem bil

⁹ *Gorica*, VIII/98, 4. 12. 1906, str. 2.

¹⁰ *Gorica*, VIII/99, 7. 12. 1906, str. 2.

¹¹ *Soča*, XXXVI/97, 1. 12. 1906, str. 2.

¹² *Gorica*, VIII/100, 11. 12. 1906, str. 2.

¹³ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 229.

¹⁴ *Slovenski narod*, XXXIX/278, 4. 12. 1906, str. 2–3. Na Travniku v Gorici so v tem času nameravali postaviti tudi spomenik furlanskemu pesniku Pietru Zoruttiju (*Slovenski narod*, XXXIX/294, 24. 12. 1906, str. 6).

¹⁵ *Slovenec*, XXXIV/279, 5. 12. 1906, str. 2.

¹⁶ *Slovenski narod*, XXXIX/280, 6. 12. 1906, str. 3.

¹⁷ *Slovenski narod*, XXXIX/283, 11. 12. 1906, str. 3.

¹⁸ *Gorica*, VIII/103, 22. 12. 1906, str. 3.

¹⁹ *Gorica*, VIII/102, 18. 12. 1906, str. 1.

njegov ljubljenc, na katerega je vselej pokazal z zadovoljstvom in nekakim ponosom. Res je, prvi žarki rodoljublja in narodne zavesti so me ogreli takrat, ko je Gregorčič ustvaril kobariško čitalnico in sem prisluškoval, kako je učil in navduševal kobariške može in mladeniče.« Gabršček je zatrjeval, da je leta 1892 povabil Gregorčiča v Gorico in mu za sodelovanje pri *Soči* plačeval mesečni honorar v višini 30 goldinarjev, vendar so bila njegova prizadevanja zaman, saj se je Gregorčič po nekaj mesecih vrnil na Gradišče. »Po razkolu l. 1899. pa je postal hladen nasproti meni – ali ne zaradi politike, marveč radi mojega stališča nasproti 'Šolskemu domu'. Ni mogel razumeti mojega stališča, ali osebno me je imel še vedno rad, v kar imam dokaze.

Ko je umrl, sem storil vse možno, da je narod složno pokazal svojo ljubezen velikemu pokojniku. Moje delo je, da so lepo pisali o njem celo laški listi, moje delo je, da so imeli laški trgovci zaprte svoje prodajalne. Sodeloval sem v Gorici in v hribih in stal ob jami, ko so spuščali krsto v rodno zemljo.«²⁰

Anton Jerkič je sredi decembra 1906 pripravil večjo portretno fotografijo Simona Gregorčiča in izdal serijo desetih razglednic (pesnikov rojstni kraj, rojstna hiša, portret, pesnik na mrtvaškem odru, prizori s pogreba). Jerkič je za vsakih 1000 prodanih razglednic daroval 10 kron za Dom Simona Gregorčiča.²¹

Simona Gregorčiča na mrtvaškem odru je naslikal Anton Gvajc.²² Ljubljanski trgovec Jernej Bahovec je ob Gregorčičevi smrti dal pri kiparju Alojziju Repiču izdelati pesnikovo soho v višini 42 cm, odlitke tega kipa v mavcu pa je želel nameniti prodaji.²³

Rihemberski odborniki so 23. decembra 1906 sklenili, da bodo na kaplaniji postavili spominsko ploščo z napisom, da je Simon Gregorčič tu kaplanoval nad osem let.²⁴

Zbiranje denarja je potekalo počasi. Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je na seji 28. februarja 1907 sklenil, da zaenkrat pesniku ne bodo postavili nagrobnika ali spominske plošče, ker nabrana vsota ne zadostuje niti za ploščo. Premožnejšim rodoljubom bodo poslani položnice z nujno prošnjo za prispevke.²⁵

Marija Kopač in Ivanka Dekleva sta v imenu goriških narodnih dam 21. februarja 1907 vse Slovenke ponovno pozvali, naj prispevajo za Gregorčičev spomenik. »Nam niso mar spori med moškim svetom. – Me ne poznamo Gregorčiča kot politika, ampak ljubitelja miru, velikega misleca, najljubšega pevca našega naroda.«²⁶

Dobršen del sredstev so prinesle Gregorčičeve slovesnosti. Na dijaškem koncertu 8. februarja 1907 v goriški čitalnici so z vstopnino in prispevki zbrali 300 kron.²⁷ Podoben uspeh je imel Gregorčičev koncert, ki ga je priredila čitalnica z ženskim oddelkom Šolskega doma (273 kron).²⁸ Na narodnem plesu tolminskih narodnih gospa in gospodičen aprila 1907 so zbrali 200 kron.²⁹ Najiminenitnejši je bil Slavnostni večer s koncertom v Gregorčičev spomin, ki ga je 10. marca 1907 v Veliki dvorani Hotela Union v Ljubljani priredilo Splošno slovensko žensko društvo. Pet narodnih društev iz Kranja je 14. aprila 1907 organiziralo Gregorčičevo slavnost. Gregorčič je nekaj mesecev pred smrtjo obiskal Kranj »in šel ob tisti priliki pomoliti na grob sorodnih si pesnikov: Prešerna in Jenka, kakor bi slutil, da pride skoro za njima«.³⁰ Andrej Lasič, c. kr. šolski nadzornik v Tolminu, je med učiteljstvom tolminskega šolskega okraja pod geslom »Položimo mali dar, Gregorčičevemu domu na oltar« za Gregorčičev dom oz. Gregorčičev spomenik nabral 365 kron.³¹ Ljubljanski tretješolci so za spomenik darovali zneske v višini od 10 vinarjev do 5 kron.³²

Za Gregorčiča so se odločili prispevati tudi slovenski izseljenci v ZDA.³³ Iz Aleksandrije je za Gregorčičev spomenik prispelo 183 kron.³⁴ Poročila o darovalcih za Gregorčičev spomenik je objavljala *Gorica*, medtem ko naj bi *Soča* njihovo objavo nekaj časa odklanjala.³⁵

Načrtovanih lokalnih pododborov niso ustanovili, čeprav je bilo v pozivu glavnega odbora napovedano, da bodo odločitev o obliki spomenika sprejeli v soglasju z lokalnimi pododbori, ljubljanski odbor pa se je razšel. Nabiranje prispevkov so ovirala strankarska nasprotovanja, saj goriškega odbora Narodno napredna stranka na Goriškem ni priznavala, ker ni imela v njem dovolj močnega zastopstva.³⁶ Slovenski liberalci so se odločili prispevke zbirati v okviru svojih društev, »da pojde denar v pravi namen ter da ne bomo živeli v strahu, da bi se večji preostanki porabili celo v podkrepljenje klerikalnih političnih peticij!«.³⁷

Izbor avtorja spomenika

Maja 1907 je bilo na hranilni knjižnici št. 3303 pri Goriški ljudski posojilnici za Gregorčičev spomenik naloženih 524 kron.³⁸ Tudi čitalnica v Kranju je v kranjski Mestni hranilnici naložila 267 kron za

²⁰ *Soča*, XXXVI/102, 19. 11. 1906, str. 1–2; *Slovenski narod*, XXXIX/288, 17. 11. 1906, str. 1.

²¹ *Soča*, XXXVI/101, 15. 12. 1906, str. 3; *Primorski list*, XIV/51, 20. 12. 1906, str. 4.

²² Slika hrani Narodni muzej Slovenije.

²³ *Soča*, XXXVI/98, 5. 12. 1906, str. 3; *Soča*, XXXVI/104, 12. 12. 1906, str. 2.

²⁴ *Gorica*, VIII/104, 24. 12. 1906, str. 2.

²⁵ *Primorski list*, XV/10, 7. 3. 1907, str. 3.

²⁶ *Soča*, XXXVII/21, 21. 2. 1907, str. 2.

²⁷ *Gorica*, IX/13, 12. 2. 1907, str. 2.

²⁸ *Soča*, XXXVII/144, 17. 12. 1907, str. 2.

²⁹ *Soča*, XXXVII/45, 20. 4. 1907, str. 4.

³⁰ *Gorenjec*, VIII/15, 13. 4. 1907, str. 1–2.

³¹ *Gorica*, IX/42, 17. 5. 1907, str. 3.

³² *Gorica*, VIII/103, 22. 12. 1906, str. 3.

³³ *Glas Svobode*, IV/1, 4. 1. 1907, str. 6.

³⁴ *Soča*, XXXVII/10, 24. 1. 1907, str. 3.

³⁵ *Gorica*, X/78, 29. 9. 1908, str. 3.

³⁶ *Edinost*, XXXII/70, 11. 3. 1907, str. 2.

³⁷ *Slovenski narod*, XXXIX/284, 12. 12. 1906, str. 2.

³⁸ *Soča*, XXXVII/50, 2. 5. 1907, str. 3.

Sklad za Simon Gregorčičev spomenik v Gorici.³⁹ Na Spominskih večerih Simona Gregorčiča, ki ju je v Ljubljani priredila Glasbena matica, so zbrali 826 kron, ki so jih na začetku leta 1908 naložili na hranilno knjižico, dokler ne bo spomeniška akcija dobila konkretne oblike.⁴⁰ Denar se je nabiral na več mestih, vendar liberalna društva sredstev niso nameravala izročiti Osrednjemu odboru v Gorici.

Odbor je lahko 26. junija 1907 sprejel sklep, da bodo na pesnikov grob postavili »preprost, a umetniški kamen«. Glede na »znane pesnikove intencije« (glej op. 7) in zbrani denar so se odločili za nagrobnik porabiti največ 3000 kron (s prevozom in postavitvijo vred). Odbor je slovenske umetnike povabil, naj do konca septembra pošljejo primerne osnutke nagrobnika. Osnutke bo odbor na željo avtorjev vrnil, vendar ne bodo honorirani.⁴¹

Oktober 1907 je bilo šest osnutkov za Gregorčičev spomenik razstavljenih v prostorih čitalnice v Gorici.⁴² Prvo nagrado je prejel mladi kipar Svetoslav M. Peruzzi (1881–1936),⁴³ izvedbo spomenika pa domačin, kipar Anton Bitežnik (1869–1949) iz Gorice. Peruzziju so razložili, da realizacija njegove zamisli ne spada na kmečko pokopališče pod Krnom. »Vzrok temu je menda bil ta, da me je pri zasnovi vodil izključno princip umetnosti brez vsakih postranskih ozirov«, je menil Peruzzi.⁴⁴

Sodelovala sta tudi kiparja Ivan Sojč (1879–1951), ki je tedaj delal v ateljeju Karla Federlina, dvornega kiparja württemberskega kralja, v Ulmu, in Franc Berneker (1874–1932), kipar z ateljejem na Dunaju,⁴⁵ ki je veljal za vodilnega predstavnika slovenskega modernega kiparstva. Ivana Sojča je za izdelavo Gregorčičevega spomenika že decembra 1906 priporočil neznani pisec v tržaški *Edinosti*: »Rad bi deloval v domovini ali doma ni kruha zanj. Na monakovskih in drugih nemških umetniških razstavah pa se je njegovo ime že večkrat pohvalno izgovarjalo. Zato apeliramo na dotične slovenske faktorje, da se ga spomnijo s kakim naročilom. V Gorici, v Kobaridu in na rojstnem domu pesnikovem se gotovo vzdajo spominske plošče. Naj se to delo podeli v tujini živečemu odličnemu slovenskemu umetniku, čigar naslov je: Ivan Sojč, akad. kipar, Ulm a. d. Donau, Olgastrasse 96, Württemberg (Nemčija).«⁴⁶

Oba kiparja sta posegla po alegorični rešitvi. V zgornjem delu stebra (pri Bernekerju površina stebra spominja na naravno skalo, pri Sojču pa gre za obelisk s prisekanim vrhom) sta načrtovala Gregorčičev portret (portretna glava v visokem reliefu) in pesnikovo muzo pod njim. Bernekerjeva muza z roko objema pesnika, Sojčeva pa v dvignjeni desnici drži lovorovo vejico; ob vznožju spomenika so ostali pesniški atributi (lira). Berneker je upošteval načela impresionističnega kiparstva (igra svetlobe na skalnati površini) in secesije (eterična muza). Sojčev osnutek izpričuje klasicistični vtis.

Odbor je nekaj sredstev namenil tudi za spominsko ploščo. Junija 1908 se je odločil 3000 kron izročiti društvu Šolski dom, ki se bo zavezalo imenovati svoje novo šolsko poslopje Simon Gregorčičev dom. Preostanek denarja bo prejela S. Gregorčičeva dijaška

Franc Berneker, osnutek Gregorčičevega spomenika (Franc Berneker 1874–1932 (katalog), Galerija likovnih umetnosti Slovenj Gradec, 2001, str. 119).

³⁹ *Gorenjec*, VIII/52, 24. 12. 1908, str. 4.

⁴⁰ *Slovenski narod*, XLI/31, 6. 2. 1908, str. 2.

⁴¹ *Domoljub*, IV/27, 4. 7. 1907, str. 5.

⁴² *Slovenec*, XXXV /249, 28. 10. 1907, str. 5.

⁴³ Peruzzi je po naročilu Ivana Hribarja skupaj z zdravnikom dr. Antonom Brecljem naredil Gregorčičevo posmrtno masko. Hribar jo je podaril Odboru za Gregorčičev spomenik (najbrž ljubljanskemu). Peruzzi je nameraval po maski izdelati Gregorčičev kip iz mavca. Izkupiček od prodanih mavčnih odlitkov kipa naj bi dobil Odbor za Gregorčičev spomenik (*Edinost*, XXXI/334, 5. 12. 1906, str. 3).

⁴⁴ *Jutro*, VI/201, 30. 8. 1925, str. 17.

⁴⁵ Fotografijo Bernekerjevega osnutka iz mavca hrani Narodna galerija v Ljubljani.

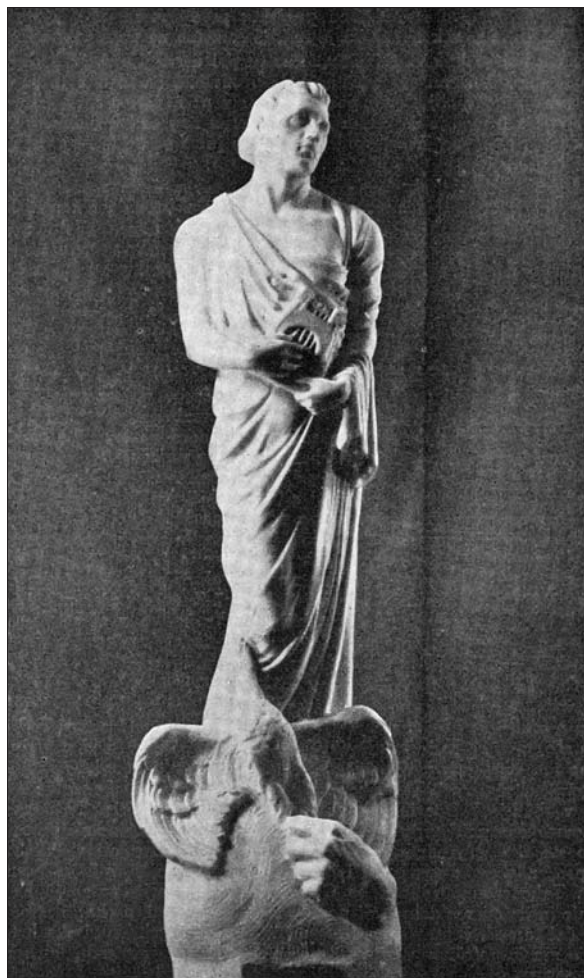
⁴⁶ *Edinost*, XXXI/356, 28. 12. 1906, str. 2.

Ivan Sojč, osnutek Gregorčičevega spomenika (Slovan, 1906/1907, št. 7, str. 213).

ustanova. »Odbor bo zbral potrebno svoto še v tem letu, ker bodo v letošnjem jubilejnem letu ustanove proste pristojbin in prosi zato častilce velikega pesnika in mladimoljuba, da mu v to pripomorejo«, je poročala Gorica.⁴⁷ Liberalci so menili, da je Šolski dom postal »klerikalna trdnjava«, saj je nudil streho katoliški tiskarni in uredništvom klerikalnih goriških listov.⁴⁸

Nagrobni spomenik pesniku Simonu Gregorčiču je prislonežen na zunanji zid prezbiterija cerkve sv. Lovrenca pod Libušnjem, tako da je čelna stran obrnjena proti Vrsnem. Spomenik (višina okrog 4 m) sestavljajo trije kosi kararskega marmorja. Nad nizko pravokotno bazo se dviga srednji del z reliefom, na katerem je motiv iz Gregorčičeve pesmi »Mornar«. Zgornji del ima majhno dvokapno streho z majhnim križem na vrhu. V sredini je medaljon s pesnikovim tričetrtinskim portretom v nizkem reliefu, pod medaljonom visi na festonu pesniški emblem – lira s

Leta 1909 je Peruzzi v marmorju izklesal kip Tožba po Gregorčičevi pesmi »Ujetega ptica tožba« (fotografija kipa je objavljena v: France Koblar, Simon Gregorčič / Njegov čas, življenje in delo, Ljubljana 1962, str. 233).

potrganimi strunami –, ob njej pa so oljčne vejice. Okrog groba je bila postavljena ograja iz kamnitih stebričkov in železnih palic.

Na bazi je na sredini napis: NAŠ ČOLNIČ POGUBE OTMIMO. Ob straneh sta bila bronasta medaljona, na levem kelih (znak duhovniškega stanu), na desnem tri cvetlice (vera, upanje in ljubezen).⁴⁹ Čoln na glavnem reliefu ima napis SLOVENIJA. Čolnar oz. mornar skuša obdržati ravnotežje in rešiti čolnič (Slovenijo) iz razviharjenih valov. Gre za alegorijo z izrazito narodno komponento. V Slovincu lahko preberemo: »Srednji del predstavlja: veslarja v malem čolničku, ki se trudi da bi na razburkanem valovju rešil čolnič pogina. Pod veslarjem je napis: 'Naš čolnič pogube otmimo!' Umljivo je, da čolnič v razburkanem morju pomenja slovenski narod.«⁵⁰

⁴⁷ Gorica, X/45, 6. 6. 1908, str. 2.

⁴⁸ Slovenski narod, XLI/206, 5. 9. 1908, str. 4.

⁴⁹ Slovenec, XXXVI/210, 14. 9. 1908, str. 2.

⁵⁰ Prav tam.

Anton Bitežnik, Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem (Dom in svet, 1908, št. 11, str. 509). Najstarejša znana fotografija nagrobnika. V medaljon je namesto nizkega reliefa vstavljen fotografski portret Simona Gregorčiča.

Špelca Čopič je opozorila na nekatere formalne pomanjkljivosti Bitežnikovega reliefa: »Bitežnikova upodobitev je nadrobna in plastično negotova; čolnar je upodobljen kot drapiran polakt. Vibrajoča draperija, ki sega preko roba spomenika, je neskladna s pravilnim, simetričnim zgornjim delom, pa tudi v nasprotju z modelacijo las, ki jih 'veter' nese v drugo smer.«⁵¹

Anton Bitežnik je kiparstvo študiral na Akademiji lepih umetnosti v Benetkah. Njegov oče Blaž Bitežnik je vodil kamnoseško delavnico v Gorici. Anton Bitežnik je na natečaju za Prešernov spomenik v Ljubljani prejel drugo nagrado. Izdelal je spomenik Andreja barona Čehovina v Branici (1898) in kip Niccola Tommasea (Tomašiča) v Šibeniku. Ukvarjal se je z nagrobno plastiko.

Antonu Bitežniku so zaupali tudi izdelavo spo-

minske plošče na Gregorčičevi rojstni hiši na Vrtnem. Napis na plošči (marmor, 0,87 x 1,25 m):

V tej hiši se je rodil 15. ok. 1844. l.

pesnik

Simon Gregorčič.

Umrl je v Gorici 24. novembra 1906.

*Ozidje, ki si zmožno bilo,
da velepevca si rodilo,
ti, ako še takó si malo,
na vek se boš veliko zvalo.*

Odkritje nagrobnika in spominske plošče

Nagrobnik in spominsko ploščo so odkrili v nedeljo, 6. septembra 1908. Odkritje nagrobnika je potekalo ob 11. uri, po maši v cerkvi sv. Lovrenca. Mašo je daroval kaplan v Kobaridu Anton Gerbec. Pri maši je pel moški zbor iz Gorice. Cerkev je bila okrašena z venci, ki so jih položili na pesnikov grob.

Po maši so se ljudje zbrali ob pesnikovem grobu. Pevci so zapeli »Blagor mu«. Slavnostni govornik, srednješolski učitelj v Gorici dr. Karel Ozvald (1873–1946), je predstavil pesnikovo življenje in delo. Navedel je tudi nekaj Gregorčičevih verzov. »Množice so pesnika umele ter se mu z občudovanjem klanjale: imele so, kakor on, v prsih čuteče srce, ki v njem 'pekel naš je in naš raj', in njih duša ni poznala zle misli. Bilo jih je nekaj, ki pesnika niso mogli umeti in so ostali hladni: njih srce je bilo trdo, njih duh nepristopen poletu za visokimi vzori. A bili so tudi, ki pesnika niso hoteli umeti: srce in dušo jim je objela zloba in zlato knjigo Gregorčičevih Poezij so pozdravili z vpitjem: 'Križaj ga!'

Takrat pa se je utrgalo v pesnikovi duši in iz srca se mu je izvil obupen kluc, kakor ga Slovenec še ni slišal, tako obupen, da se je razlegalo do neba, ki naj iz pesnikovega prahu nekoč dá življenje katerihkoli stvari, samo ne več čutečemu človeku. –

In svet ob noč pozabi kraj

krijoč ostanke te! [op. S. Gregorčič, »Človeka nikar!«]

Ne! Svet ni pozabil. Nad peščico zemlje, krijočo te drage ostanke tu sredi planinskega raja nad zelenomodrim valovjem prekrasne hčere planin se od danes dviga sicer skromen, a dostojen spomenik, ves bel, kakor je bila njegova duša, in jekleno kremenit, kakor je bil značaj njega, ki je s ponosom rekel:

'Ti streti me moreš, potreti nikdar,

osode sovražne besneči vihar'. – [op. S. Gregorčič,

»Na bregu«]

Umetnikova roka je izklesala spomenik, ki bo od roda do roda glasno pričal, da

poet Slovincem slavnoznani

leži v tem grobu pokopan.

A mi?

'Pomnik postavimo mu tak,

da skuša slednji biti mu enak' [op. S. Gregorčič,

»Lovorika na grobu moža (F. Erjavcu v spomin)«]

⁵¹ Čopič, *Javni spomeniki*, str. 253.

*v plemenitosti mišljenja in čustvovanja pa na njima baziranih jeklenih značajih.*⁵²

Po Ozvaldovem govoru je zagrinjalo, ki je prekrivalo nagrobnik, padlo, zazvonili so zvonovi, po bližnjih gozdovih so zagrmeli možnarji. Pevci so zapeli »Nad zvezdami.«⁵³

Ljudje so se podali do Libušnje (pol ure hoda). Vasica je bila okrašena z narodnimi zastavami. Gostilničarja sta pripravila obed. Ob enih so se ljudje napotili proti Vrsnem. Prihajajoče je pozdravilo pokanje topičev. V vasi so visele slovenske trobojnice. Sredi vasi je stal slavolok z napisom *Slava Gregorčiču*, tik pred pesnikovo rojstno (Pomolčevo oz. Gregorčičevo) hišo pa slavolok z napisom *Mogočna nisi, ne prostorna, staviš te umetnik ni!* (op. verza iz Gregorčičeve »Kmetški hiši«). S slamo krita hiša je bila okrašena z zelenjem in zastavami.

Pri drugem slavoloku je prišleke pozdravil župan Berginc. Ob dveh so pevci zapeli »Našo zvezdo« (avtorja S. Gregorčič in Anton Nedved). Prvi govornik je bil Gregorčičev rojak in prijatelj, šolnik in publicist Franc Sivec (1861–1944):⁵⁴ »Tudi ti, o borna kmetška hiša, si pridobila za slovenski narod nevenljivih zaslug, podarivoši mu duševnega velikana, velikega pesnika. Čar njegove poezije se je liki svetlo solnce razlil po vsej slovenski zemlji in je pretresel naša srca do zadnjega kotička.

Zato smo danes od vseh strani prihiteli k tebi, o selska hiša ti, da ti izkažemo svoje veliko spoštovanje, da te po svojih skromnih močeh počastimo in iz vse duše zahvalimo. Pripeli smo ti na prsi skromen znak našega spoštovanja in hvaležnosti (zavesa pade, plošča se prikaže), da bodo videli tudi oni, ki pridejo za nami, da si bila blagoslovljena, da ti je bilo usojeno dati nam pevca izvoljenca, in da ti je bil narod hvaležen. /.../

In ti, o skromna selska hiša, ti si mu bila krušna mati, kakor te tvoj veliki sin sam nazivlja; ti si ga spremljala skozi vse življenje. Videla si ga v zibelki, videla si ga, ko je prvič odhajal v svet; videla si ga, ko se je kot novomašnik prišel posloviti, videla si ga kasneje, ko je z žalostnim obrazom in bledih lic prihajal k tebi; videla si ga slednjič že posmrtno mirnega in vdanega; bila je med vama neopretrgana nežna vez. In zato, o draga hiša, zato ker si bila velikemu pokojniku tako blizu, zato stojimo danes pred teboj s tolikim spoštovanjem, s tolikim navdušenjem in hvaležnostjo. Iz dna duše nam govori pesnik sam v slavospevu, ki ga je posvetil tvojim vrsticam:

— — — ne palač ogromnih

in njih blesku ne bom slavil;

a tebi, dom seljakov skromnih,

nesmrten venec rad bi zvil! [op. S. Gregorčič,

»Kmetški hiši«]

*slava ti, slava!*⁵⁵

⁵² Gorica, X/73, 12. 9. 1908, str. 1.

⁵³ Gorica, X/72, 7. 9. 1908, str. 1.

⁵⁴ Sivec je govoril namesto dr. Šorlija, ki je bil zadržan (*Slovenec*, XXXVI/205, 7. 9. 1908, str. 5).

⁵⁵ Gorica, X/73, 12. 9. 1908, str. 1.

Po odkritju plošče so pevci zapeli »Pogled v nedolžno oko« (avtorja S. Gregorčič in p. Hugolin Sattner). Tudi govor predsednika Slovenske matice dr. Frana Ilesiča o Gregorčičevi poeziji so ljudje nagradili z glasnimi klici Zivio. Pevci so zapeli »Na planine« (skladatelj Lavoslav Pahor). Ernest Klavžar je deklamiral Gregorčičevo pesem »Nevihta«. Sledili sta pesem »O ti moj dom« (pevski zbor) in deklamacija dijaka Jožeta Lovrenčiča (1890–1952) iz Kreda (lastna Gregorčiču posvečena pesem).⁵⁶ Ob koncu uradnega dela slovesnosti se je predsednik odbora za postavitve nagrobnika in spominske plošče zahvalil udeležencem slovesnosti in vsem, ki so pripomogli k uspešnemu zaključku akcije.

Pesnikov nečak Franc Gregorčič in njegova družina so prijazno sprejemali obiskovalce in jih pogostili s krnskimi sirom, kruhom, gubancami in vinom. Taksa za podpis v spominsko knjigo je bila namenjena za Gregorčičev dom.⁵⁷ Odkritje nagrobnika in Gregorčičevo slovesnost na Vrsnem je fotografiral Nicefor Štepančič (1867–1934).⁵⁸

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik se je javno zahvalil vsem udeležencem slovesnosti, govornikom Ilesiču, Ozvaldu in Sivicu, Klavžarju, župniku Kokošarju in pevcem, domačemu duhovniku, starešinstvu z županom na čelu, vaščanom in sorodnikom Simona Gregorčiča za njihovo gostoljubnost.⁵⁹

Bralno društvo na Gradišču pri Prvačini, ki ga je ustanovil Simon Gregorčič, je ob razvitju društvene zastave 13. septembra 1908 priredilo veselico, katere morebitni prebitek je nameravalo uporabiti za ustanovitev Gregorčičeve javne knjižnice.⁶⁰

Oktober 1908 je občinsko starešinstvo občin Renče in Gradišče na redni seji sklenilo trg pred cerkvijo v Renčah preimenovati v Gregorčičev trg, stranski trg pa v Prešernov trg. Na glavnem oz. Gregorčičevem trgu so sklenili postaviti Gregorčičev spomenik. Rodoljubna družina Lasič je v ta namen darovala 1000 kron, županstvo pa 500 kron.⁶¹

»Laški pevci«

Liberalno-klerikalni prepir glede Gregorčičevega političnega mišljenja, ki je v goriškem časopisju ponovno izbruhnil po pesnikovi smrti⁶² in potekal ves

⁵⁶ Jože Lovrenčič je pesem pod psevdonimom »Jason Saviljev« objavil v glasilu katoliško-narodnega dijaštva *Zora* (»Na predvečer slavlja Simona Gregorčiča (5. septembra 1908).«, *Zora*, XIV/11 in 12, 1908, str. 171).

⁵⁷ *Gorica*, X/72, 7. 9. 1908, str. 1. Spominsko knjigo je 19. januarja 1908 prineslo Beljaško omizje podružnice Slovenskega planinskega društva iz Trsta skupaj s člani Soške podružnice v Tolminu (Jelinčič, Ob šestdeseti obletnici, str. 481).

⁵⁸ Kambič, Nicefor Štepančič, str. 91.

⁵⁹ *Primorski list*, XVI/38, 17. 9. 1908, str. 2.

⁶⁰ *Soča*, XXXVIII/92, 6. 8. 1908, str. 3.

⁶¹ *Soča*, XXXVIII/119, 13. 10. 1908, str. 3.

⁶² Liberalni časopisi so ponavljali očitke zaradi Mahničeve kritike in trdili, da je Gregorčiča preganjala posebno cerkvena oblast; do zadnjega je prebiral *Slovenski narod* in zaničeval

čas zbiranja prispevkov, se je zaključil z »afero« ob odkritju spomenika in spominske plošče.

Primorec je dva dni pred odkritjem spomenika in plošče objavil trditev, da se pripravlja velik škandal, saj bodo na slovesnosti peli laški cerkveni pevci iz Gorice. Ivan (Janez) Kokošar (1860–1923), župnik pri Sv. Ignaciju na Travniku v Gorici in član Osrednjega odbora za Gregorčičev spomenik, naj bi svoje laške pevce naučil mašo in nekaj Gregorčičevih pesmi. Po Gregorčičevi smrti je klerikalna stranka osnovala osrednji odbor v Gorici tako prefrigano, da so dobili vso zadevo v roke klerikalni strankarji, je nadaljeval *Primorec*. V odboru niso hoteli pristašev liberalne Narodno napredne stranke, pritegnili so samo nekaj politično nevtralnih mladih gospodov. Klerikalci so na ta način hoteli izrabiti priložnost, pridobiti čim več denarja za Šolski dom, preostanek pa nameniti Gregorčičevemu spomeniku in plošči.⁶³

Tudi *Soča*, ki je ponatisnila dopis iz *Primorca*, je zatrjevala, da so klerikalci zakrivali škandal, ker so laške pevce iz Gorice poslali na Gregorčičev grob. Ko so v *Primorcu* prebrali ostro obsodbo takega početja, so hitro najeli nekaj klerikalnih študentov in jih pripojili k Lahom, da bi bilo videti, da so na grobu peli tudi Slovenci. Slovenska zastava je bila obešena na prvi oštariji, na cerkvi pa sta viseli samo papeževa in deželna zastava. »Ljudstva je bilo sicer obilo iz okolice, drugi pa so rajši ostali doma, ker niso hoteli prisostvovati škandalu, da pojejo tako čutečemu slovenskemu pesniku ob nagrobniku laški pevci in da na cerkvenem prostoru ni mesta za slovensko zastavo.«

Soča je dodala, da naj bi župnik Kokošar nekemu gospodu dejal, naj pri Pevskem in glasbenem društvu povpraša, ali bi sodelovalo pri odkritju spomenika na Vrsnem. To pa naj bi bila laž. Brez dvoma bi društveni pevci z veseljem pristopili, če bi se nanje pisмено obrnil Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik, prav tako kot so storili pri pesnikovem pogrebu. »Goriški brezdomovinski klerikalci so dosegli rekord v strankarski strasti. Kajti strankarska peklenska strast, ki pretresa te neposvečene in posvečene ljudi, jim je narekovala čin, katerega mora z vso odločnostjo zavriniti ter najhujše obsoditi sleherni Slovenec!

Ubijali so ubogega pesnika, ko je živel; v Gorici so ga izkoriščali v svoje namene, in ko so iztislili iz njega nekaj političnih verzov, so veselja ploskali: 'Naš Šimen, naš Šimen'. Po smrti so takoj začeli kovati kapital zase z njegovim imenom, ga potiskali v klerikalno stranko, ob njegovem odru je imel veliki duhoven don Antonio Gregorcig tako malo spoštovanja do pokojnika, da ni

mogel mirovati, marveč je šel farbat v Št. Peter, ob krsti na Vrsnem pa so čuli ljudje iz ust duhovnika govor, radi katerega so se za glavo prijemali – sedaj bo sledil menda zadnji škandal pesniku od klerikalne stranke, da pridejo laški pevci na njegov grob.«⁶⁴

Osrednji odbor za Gregorčičev spomenik je od *Soče* zahteval objavo popravka: član odbora se je namreč na Pevsko in glasbeno društvo obrnil z vprašanjem glede sodelovanja na slovesnosti. Kokošar je imel pevski zbor slovenskih dijakov raznih političnih struj zbran že pred šolskimi počitnicami, pevci ob odkritju spominske plošče so bili Slovenci, v zboru so bili štirje goriški cerkveni pevci, Italijan po rodu je bil samo eden, ta pa ima Slovenko za ženo, na cerkvi sv. Lovrenca je vihrala tri metre dolga slovenska trobojnica. Pod popravkom sta bila podpisana podpredsednik Mitja Rutar in tajnik Karel Ozvald.⁶⁵

Gorica je zapisala, da prepušča Gabrščkovu *Sočo*, »ta moralno tako neizmerno izprijeni list občemu zaničevanju«, in zatrdila, da je slovenska trobojnica vihrala poleg papeške zastave, deželna zastava pa ni bila nikjer razobešena.⁶⁶

Soča je nato navedla imena štirih laških oz. italijanskih cerkvenih pevcev, ki so sicer peli v stolni cerkvi, v cerkvi na Travniku in cerkvi na Placuti. Prvi in drugi tenor sta pela kovača brata Crall. Njuna starša sta Slovenca, vendar po imenu na Goriškem ni mogoče soditi o narodnosti. Prvi bas je pel Marostica, sluga pri katoliškem denarnem zavodu Mont, »in božja previdnost je hotela, da je v tem slučaju ravno uslužbenec klerikalnega zavoda Italijan«. »Škof, dr. Sedej, kot predsednik tega zavoda, je vedel, da je ta Italijan in temu Italijanu je dal dopust, pač gotovo ne zato, ker ima narodno ženo.« Drugi bas je pel rezbar Bernard, čigar starši so tirolski Nemci.⁶⁷

Soči je odgovoril župnik in pevovodja Ivan Kokošar. Ker je Pevsko in glasbeno društvo leta 1907 (ob 30-dnevnici Gregorčičeve smrti) odpovedalo sodelovanje, je Kokošar slutil, da se bo to ponovilo, zato je že pred koncem šolskega leta prosil dijake za sodelovanje. S tem zborom so prostovoljno in brezplačno sodelovali štirje cerkveni pevci.⁶⁸

Kokošar je načrtoval, da bo pevski zbor nekoliko številnejši, vendar je en pevec zbolel, drugi je zapustil Gorico, nekaj dijakov pa je bilo zadržanih in v soboto zaradi slabega vremena niso mogli priti h glavni skušnji v Kobarid. Pevcev je bilo dvanajst. Štirje »laški« cerkveni pevci se niso nikoli učili nobene italijanske cerkvene pesmi, samo slovenske in latinske. »Italijan« Marostica ga je opozoril, da je njegova mati iz Šempasa, »tirolski Nemeč« Bernard pa, da je njegov oče iz Ročinja. Eden od bratov Kral ima nad vrati svoje

Slovenca. Katoliško usmerjeni časopisi so opozarjali na Gregorčičevo zavračanje mlajše liberalne politike, da se sam političnega boja ni udeleževal, odločno pa je obsojal pisanje *Slovenskega naroda* in *Soče*; pri občinskih volitvah v Dornberku je glasoval za katoliško stranko. Za politično zlorabo so označili tudi pogrebni govor pesnikovega soimenjaka, vikarja Simona Gregorčiča (Koblar, *Simon Gregorčič*, str. 165).

⁶³ *Soča*, XXXVIII/104, 5. 9. 1908, str. 1–2.

⁶⁴ *Soča*, XXXVIII/104, 5. 9. 1908, str. 1–2.

⁶⁵ *Gorica*, X/75, 19. 9. 1908, str. 8; *Soča*, XXXVIII/111, 24. 9. 1908, str. 2–3.

⁶⁶ *Gorica*, X/75, 19. 9. 1908, str. 2.

⁶⁷ *Soča*, XXXVIII/107, 15. 9. 1908, str. 2.

⁶⁸ *Primorski list*, XVI/38, 17. 9. 1908, str. 2.

krčme (po domače Pri Janezu) napis *Ant. Kral*, na svetilki pa ima slovensko, nemško in italijansko napisano *Gostilna s prenočiščem*. »Da so te pevce, dva po rodu (tako je vedno pisala 'Gorica' in ne več!) popolna Slovenca in dva na pol Slovenca poslali starši v italijanske šole, niso zakrivali tega sami, protestirati pa moram, da jih 'Soča' stavi v isto vrsto, kakor one, ki se sramujejo svojega pokolenja in, ki so potem Slovincem najhujši nasprotniki. Ako bi bili vsi goriški 'Labi', ki imajo tudi slovensko kri v svojih žilah taki, kakor ti, bil bi že zdavno slovenski 'colnič' v Gorici 'otet'.« Štirje pevci so že nastopili na slovenskih prireditvah. Ko jih je Kokošar vprašal, ali bi peli ob tridesetdnevnici po pokojnem Simonu Gregorčiču, in jih obenem opozoril, da bi jih Italijani lahko zaradi tega napadali, saj so imeli Gregorčičev pogreb za narodno demonstracijo, so odgovorili, da se za to ne zmenijo. Zavrnilo so plačilo za petje na koncertu za Gregorčičev dom in na dveh koncertih v Alojzijevišču. »Da niso ti 4 brali Gregorčičevih poezij, je res, a da je eden največjih slovenskih pesnikov so vedeli vsi, trije so ga poznali osebno in kedaj je 'Soča' zahtevala, da morajo vsi, ki se hočejo udeležiti kake Trubarjeve slavnosti, prej Trubarja prebrati? Menda jej bo popolnoma zadostovalo, ako bodo rekli: simpatičen nam je, vemo kaj in kedo je bil in hočemo ga počastiti, vse to pa je bilo pri naših 'laških' pevcih tudi glede Gregorčiča.«⁶⁹

Pevsko in glasbeno društvo je objavilo javno izjavo. Pod njo podpisana predsednik društva dr. Henrik Tuma in tajnik Artur Jakše sta poudarila, da društvo ni prejelo pisnega ali ustnega vabila za sodelovanje ali obvestila, kdaj bo slovesnost. Zaradi govoric, ki so se širile po Gorici, je društveni pevovodja Josip Michl nagovoril dr. Iva Šorlija, ki mu je priznal, da je dobil pooblastilo, a se je pozabil obrniti na Pevsko in glasbeno društvo. Dr. Šorli naj bi dan pred tem uradnika Goriške ljudske posojilnice in odličnega pevca zaprosil, naj vpliva na pevce, da bodo namesto italijanskih pevcev sodelovali pri odkritju spomenika. Na sestanku pevcev 4. septembra so po daljšem posvetovanju sklenili, da pevski zbor na tako veliki slavnosti ne more nastopiti nepripravljen. Društvo je sodelovalo pri pogrebu, darovalo venec in župniku Kokošarju ponudilo, da bi njegovi pevci peli pri maši za osmino, ki pa je ni bilo, potekala pa je maša ob 30-dnevnici. Predsednik društva je Kokošarju pojasnil, da pevci dotičnega dne niso prosti, saj so povečini zaposleni kot sodni in odvetniški uradniki ter uradniki pri raznih denarnih zavodih. Društvo je zato namesto črne maše sklenilo v Gregorčičev spomin prirediti veliko akademijo in prebitek nameniti Gregorčičevi ustanovi (veselica 3. marca 1907 je prinesla 300 kron za Gregorčičev spomenik). Društvo je vselej rade volje sodelovalo pri narodnih slavnostih, odklanjalo pa je sodelovanje pri slavnostih s političnim ozadjem. Poleg tega je »Izjava« navajala, da je bilo društvo s strani klerikalne politične organizaci-

je, vodstva Šolskega doma in uredništva *Gorice* vselej deležno prezira, čeprav za to ni dalo vzroka.⁷⁰

Zamenjava medaljonov na spomeniku

Leta 1920 sta bila medaljona na nagrobnem spomeniku nadomeščena z novima z verzi iz Gregorčičeve pesmi »Naša zvezda«. Sodnemu izvedencu, ki se je v *Jutru* podpisal samo z začetnico »U«, je Gregorčičeva sestra, ki je bivala v Vrsnem, povedala, da vojna vihra ni prizanesla Gregorčičevi rojstni hiši in nagrobnemu spomeniku. Spomenik je bil nekoliko odkrušen, manjkali sta bronasti plaketi, ki so ju najbrž odstranili pri nabiranju kovin. »Na gomili so ležali sveži in suhi cvetni šopki. Domačini so mi pravili, da ljudje močno romajo tja gori h pesniku potožiti narodne težave ter iskat utehe in vzpodbude.« Sodni izvedenec se je odločil poskrbeti za novi plaketi, na katerih bodo vzpodbudni Gregorčičevi stih. Za zamisel je

Razglednica je bila poslana marca 1910. Ob Gregorčičevem nagrobnem spomeniku stojijo slovenski vojaki 6. stotnije 2. bataljona pehotnega polka št. 4 (<http://www.starerazglednice.si/page/5>).

⁶⁹ *Gorica*, X/79, 3. 10. 1908, str. 1–2.

⁷⁰ *Soča*, XXXVIII/115, 3. 10. 1908, str. 2.

Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču ob cerkvi sv. Lovrenca pod Libušnjem (Zbirka upodobitev znanih Slovencev, NUK).

navdušil gozdarja Črnigoja iz Kobarida, ki je zbral denar. Osnutke za medaljona je izdelal slikar in ilustrator Maksim Gaspari. Verze Gregorčičeve »Naša zvezda« je v bron vrezal Černe v Ljubljani. »Prav tihotapsko, z osebnim tveganjem in nevarnostjo, hkrati pa z veliko spretnostjo in veseljem je Črnigoj v trdi noči sam pritrčil na spomenik ti v domačem jeziku glaseči se plaketi.«⁷¹ Levo: Pridi zvezda / naša pridi / jasne v nas / upri oči. Desno: Naj moj dom te / zopet vidi / zlata zvezda / srečnih dni / 1920.

Med prvo svetovno vojno so italijanski vojaki sneli spominsko ploščo na Gregorčičevi rojstni hiši in jo uskladiščili. Po umiku italijanske vojske (1917) so jo hoteli domači fantje spraviti k fari na Libušnje, vendar jim je po nesreči padla s sani in se razbila. Razbito ploščo so ponovno vzdali po prezidavi hiše po vojni.⁷²

VIRI IN LITERATURA

ČASOPISI

Domoljub, 1907.
Glas svobode, 1907.

Gorenjec, 1907–1908.
Gorica, 1906–1908.
Edinost, 1906–1907.
Jutro, 1925, 1944.
Ljubljanski zvon, 1911.
Primorski list, 1906–1908.
Slovenec, 1906–1908.
Slovenski narod, 1906, 1908.
Soča, 1906–1908.
Zora, 1908.

LITERATURA

Čopič, Špelca: Nagrobni spomenik Simonu Gregorčiču. *Javni spomeniki v slovenskem kiparstvu prve polovice 20. stoletja*. Ljubljana: Moderna galerija, 2000, str. 252–254.

Gabršček, Andrej: Goriški klerikalci in osrednji odbor za Gregorčičev spomenik. *Soča*, 19. 11. 1906, št. 102, str. 1–2, in *Slovenski narod*, 17. 12. 1906, št. 288, str. 1.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: Narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice. II. knjiga od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: samozaložba, 1934.

Jelinčič, Zorko: Ob šestdeseti obletnici ustanovitve Slovenskega planinskega društva v Trstu. *Planinski vestnik* 9, 1954, str. 481.

Kambič, Mirko: Nicefor Stepančič (1867–1934). *Kronika* 34, 1986, str. 89–93.

Koblar, France: *Simon Gregorčič: Njegov čas, življenje in delo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

Kokošar, Ivan: Laški pevci (Nadaljevanje). *Gorica*, 3. 10. 1908, št. 79, str. 1–2.

Marušič, Branko in Jaro Komac: *Vrsno in Simon Gregorčič*. Maribor: Obzorja, 1985.

St. K. (Stano Kosovel): Pri kiparju Peruzziju. *Jutro*, 30. 8. 1925, št. 201, str. 17.

Žitko, Sonja: *Historizem v kiparstvu 19. stoletja na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica, 1989.

S U M M A R Y

Headstone to Simon Gregorčič

Poet and priest Simon Gregorčič died on 24 November 1906 in Gorizia/Gorica. The Slovenes bid their farewell to the popular poet with two-day mourning and funeral ceremonies. Gregorčič was buried at the St. Lawrence Church at Libušnje. The central committee for Gregorčič's headstone and memorial plaque on his birth house was set up on 3 December 1906 in Gorizia/Gorica. That same day, Ljubljana's Mayor Ivan Hribar convened a similar

⁷¹ *Jutro*, XXIV/240, 19. 10. 1944, str. 3.

⁷² Marušič in Komac, *Vrsno in Simon Gregorčič*, str. 18.

meeting in the city council; however, it was already at the first session that the local liberals decided to dissolve the committee, maintaining that the endeavours to erect the headstone in Gorizia should be dominated by the Gorizian committee.

The latter had a Catholic majority and no local representative of the National Progressive Party. Andrej Gaberšček (1864–1938), the editor of the newspaper *Soča* and a co-founder of the Gorizian branch of the National Progressive Party, opined that the committee would use the funds raised across Slovenia to erect a reasonable headstone and memorial plaque in consideration of local conditions, while the remainder would be invested in the School Home, which was built by all Gorizian Slovenes and usurped by clericalists after their rift with the liberals.

Fundraising was a time-consuming task. The collection of contributions was hindered by objections voiced by the Gorizian branch of the National Progressive Party. The better part of funds was raised through festivities dedicated to Gregorčič and one part was collected by the emigrants to the USA and Alexandria.

In October 1907, six drafts of Gregorčič headstone were exhibited in Gorizia's reading club. The first award was won by a young sculptor Svetoslav

M. Peruzzi (1881–1936) and the construction of the headstone was awarded to a local sculptor Anton Bitežnik (1869–1949), who carved out a relief with a motif from Gregorčič's poem *Mornar* [*The Mariner*] and the poet's portrait. The headstone is set against the external wall of the presbytery of the St. Lawrence Church at Libušnje. Bitežnik also made the memorial plaque mounted on Gregorčič's birth house in Vrsno. The headstone and the memorial plaque were unveiled on Sunday, 6 September 1908.

The rift between the clericalists and liberals over how the memory of Gregorčič should be preserved also continued after the unveiling. The newspaper *Primorec* and *Soča* stated that the festivities featured Italian choral singers from Gorizia headed by parish priest and member of the central committee Ivan Kokošar (1860–1923), which the both above-mentioned committee and Kokošar denied.

In 1920, the medallions on Gregorčič's headstone were replaced with new ones, featuring the lines from Gregorčič's poem *Naša zvezda* [*Our Star*]. During World War I, Italian soldiers dismantled the memorial plaque on Gregorčič's birth house and put it away. The plaque was mounted again during the post-war rebuilding of the house.